عەزیز خان و بابییەکان

بزووتنەوەی ناسراو بە "بابیگەری" لە ئێران، بزووتنەوەیەکی عەدالەتخواز و بەگوێرەی ڕێبازە سیاسی – کۆمەڵایەتییەکەی، پێشکەوتنخواز بوو. بنەمای باوەڕی ئایینی بابییەکان بۆچوونەکانی شێخ ئەحمەدی ئەحسایی (لە ١٢٤١ کۆچی مردوە) و سەید کازیم ڕەشتی (لە ١٢٥٩ کۆچی مردوە) بوو، بەڵام میرزا عەلی محەمەدی شیرازی (١٨١٩-١٨٥٠=١٢٣٥-١٢٦٦) چەند هەنگاو لە هەڵویستی ئەوان بەرەوپێش چوو و سەرەتا خۆی بە "باب" واتە دەروازەیەک بۆ ئیمامی زەمان ناساند، ئینجا باسی ئەوەی کرد کە خودی ئیمام بێت و لە ئەنجامدا وەک پێغەمبەرێک خۆی نواند کە خاوەنی کتێب و ئایین و ڕێبازی سەربەخۆیە و سەری خۆی هەر لەم ڕێگایە دانا.

لایەنگرانی باب دوای مردنی بوون بە دوو فیرقەوە (ئەزەلی و بەهایی)، و وەک دە زانین، لە درێژەی کاردا ئەزەلییەکان لە ناو چوون و ئێستا تەنیا بەهاییەکان لەسەر ڕێبازی ئایینی باب ماون – کە ئاشکرایە لە باری سیاسی – کۆمەڵایەتییەوە گەلێک لەوان جیاوازن و ئەو ڕۆحی خەبات و بەربەرەکانییەی سەردەمی بابیان تێدا نەماوە و بە گشتی لە سیاسەت دوورەپەرێزن. بابییەکانی سەردەمی باب وا نەبوون، ئەوان بە قەڵەم و قەدەم دژ بە هەندێک دیاردەی دزێوی سیاسی لە ئێرانی سەردەمی ناسرالدین شای قاجار (١٨٣١-١٨٩٦) دەجووڵانەوە و خۆیان لە هەندێک قەڵادا حەشار دەدا و چەکدارانە لەگەڵ سیستەمی حاکم شەڕیان دەکرد.

یەک لە روخسارە ناسراوەکانی ژیانی عەزیزخانی سەرداری کولل دژایەتی کردنی بابییەکان و شەڕ و لێدانی ئەوانە. بە گشتی، کەمتر کەسێک لە سەردەمی قاجاردا هەبوە ئەوەندەی عەزیزخان دەستی بە خوێنی بابییەکان سوور بووبێت. دیارە عەزیزخان ئەم کارەی وەک ئەرکی حکومی بەڕێوە دەبرد و وەک سەرداری هەموو سوپای ئێران، سیاسەتی دەرباری ناسری و خواستی رووسیای قەیسەری دەبردە پێشەوە - کە ئەوانیش لە بزووتنەوەی بابییەکان ناڕازی بوون و چالاکییە سیاسییەکانی ئەوانیان دژبە دەرباری قاجاری دارەدەستی خۆیان دەدیت.
ئەوەندەی من بزانم عەزیزخان لای کەم لە دوو شەڕ و لێدانی بابییەکاندا بەشداری ڕاستەوخۆی کردوە و لە هەردوکیاندا حەشاری قەڵاکانی داون، خەڵکەکەی بە زۆر یا بە فێڵ، لە قەڵا هێناوەتە دەر و بەکۆمەڵ کوشتوونی؛ یەکیان قەڵای زەنجان و ئەویتریان قەڵای چاری (چەهریق) -هەر ئەو گوندەی کە دواتر بوو بە پێگەی خەباتی سمکۆ. لە مێژووی ئێراندا شەڕی قەڵای چاری بە دوایین شەڕی شێوازی کۆن واتە قەڵانشینی و قەڵاگیری ناسراوە و دوای ئەوە ئیتر هیچ شەڕێک بەو شێوەیە لە خاکی ئێراندا نەکراوە.

سەبارەت بە "بابی کوژیی" سەردارعەزیزخان گەلێک سەرچاوە هەن کە من لە درێژەی ئەم وتارانەدا دەیانناسێنم. بەڵام سەرەتا، بە کتێبی "شیخیگری، بابیگری" نووسراوەی "مرتضی مدرسی چهاردهی" دەست پێ دەکەم. ئەم کتێبە گەلێک بێ سەروبەرە و بێ شێوازە و زیاتر لە کەشکۆڵ دەچێت تا لێکۆڵینەوە. بەڵام نووسەر لە بەشێکی کتێبەکەدا هەندێک بەڵگەنامەی وەزارەتی دەرەوەی رووسیای قەیسەری لە پەیوەندی باسەکەدا هێناوە کە باس لە ڕوانگەی رووسیا سەبارەت بە بزووتنەوەی بابییەکان دەکە ن. بەڵگەنامەکان لە کتێبی "بزووتنەوەی بابییەکان لە ئێران" نووسراوی ئیڤانۆف وەرگێراون، کە سەرچاوەیەکی بە مەتمانەیە و دەبێ بۆ

ئەم باسە تایبەتە سەیر بکرێت. من لێرەدا هەڵبژاردەی بەڵگەنامەی ژمارە ۱۷ و ۱۹ دەهێنمەوە (لاپەڕە ۱۸٦ تا ۱۸۸ ی کتێبەکەی مدرسی چهاردهی) :

* بەڵگەی ژماه ۱۷

فایلی ژمارە ۱۳٤، تاران ۱۸۵۰، لاپەڕە ۵۷۹ ـ ۵۷۵، راپۆرتی باڵوێز داڵگۆرکی بە سناوین، تاران ۱۸۵۰/۹/۲۳، ژمارە ۷۵

" .... وا نامەی غوڵامباشی باڵوێزخانەکەمانتان بۆ دەنێرم کە هاوڕێ لەگەڵ عەزیزخان چۆتە زەنجان و لە نزیکەوە ڕووداوەکانی بینیوە:

رۆژی هەینی سێزدەی مانگ لە "سوڵتانیە" وە چووین بۆ زەنجان. حاکمی زەنجان ئەسڵان خان و بەگلەربەگی تەورێز محەمەد خان و سەرکردە سوپاییەکان هاتنە پێشوازیمان. ئاجودان باشی [واتە عەزیزخانی سەردار] بەشێوەی ناڕەزایی دەربڕین رووی کردە سەردارەکان و گوتی ئایا شوورەیی ناکەن پێنج مانگە دەوری مەلایەکتان داوە و هێشتا نەتانتوانیوە بیگرن؟ من سبەینێ مەجبووری دەکەم خۆی بەدەستەوە بدات. ئاجوودان باشی نامەیەکی ناڕەزایی نارد بۆ مەلا محەمەد[عەلی] و بەهۆی راپەڕینی دژبە شاوە سەرکۆنەی کرد. پێی پێشنیار کرد لەگەڵیدا بچێت بۆ تاران و لەوێ لەلای شا و ئەمیر[کەبیر] داوای لێبووردنی بۆ بکات.. مەلا محەمەد عەلی وەڵامی ئەرێ یی بۆ ناردوە. عەزیزخانی ئاجوودان باشی بۆ جاری دووهەم هەمان تەتەری ناردە لای و هەڕەشەی لێکرد ئەگەر خۆی بەدەستەوە نەدا، هەموو دارایی و ژنەکانی دەدرێنە سەربازانی دەوڵەت. مەلا محەمەد عەلی لە وەڵامدا گوتبووی "من خۆم پادشام، هەرچیت لە دەست دێت بیکە." ... سەرئەنجام رۆژی یەکشەممە عەزیزخان دوای ئەوەی بانگی ئازایەتی بەگوێی سوپاییەکاندا دا، فەرمانی هێرشی دەرکرد و هەموو تۆپەکان دەنگیان بەرز بوەوە. بەڵام هەر ئەوەندەی سەربازەکان نزیک مەتەرێزی [بابییەکان] بوونەوە ۱۰ سەربازیان لێکووژرا و پاشماوەیان هەڵاتن. عەزیزخان بۆ جاری دووهەم فەرمانی هێرشی دا، بەڵام کاتێ لە ئاکامی شەڕ ناهومێد بوو، سواری ئەسپ بوو بە سەربازەکانی گوت دەبێ لە ماوەی دووڕۆژدا زەنجان فەتح بکەن، و ئیتر لە شوێنەکە دوورکەوتەوە. دوای رۆیشتنی ئاجوودان باشی سەربازەکان لە ترسان درێژەیان بە هێرش نەدا. لەم کاتەدا سێ بەش لە چواربەشی شار بەدەست سەرباز و چواریەکی بەدەست مەلا محەمەد عەلییەوە بوو. هەموو ئەو ماڵانەی وا کەوتبوونە دەست سەرباز و سوپا وێران ببوون و دار و تەختەیان سەرباز فرۆشتبوونی.

... لە رۆژی هاتنە ناو زەنجانەوە ۵۰۰ کەس کووژراون و زیاد لە ۲۰۰ کەس بریندارن، هیچ چادرێک نییە سەربازی بریندار تێدا نەبێت. هەموو ئەو بابییانەی وا دەگیران دەیانهێنانە بەردەم ئاجوودان باشی و سەرباز دەیانکوشتن. لە کاتی سەفەردا لە هەر مەنزڵێک دیاری زۆریان بۆ ئاجوودان باشی دەهێنا لە ئێستر و شاڵ و نەغدینە، بەگشتی داهاتێکی زۆری کەوتە دەست."

* بەڵگەنامەی ژمارە ۱۹

فایلی ژماره ١٣٤، تاران ١٨٥٠ ،راپۆرتی باڵوێز داڵگۆرکی به سناوین، تاران ١٨٥٠/١٠/٢٦، ژماره ٨١

بابییه‌کان به هه‌مان توندوتیژیی جارانه‌وه خه‌ریکی شه‌ڕن. به گوێره‌ی ئه‌و زانیاریانه‌ی وا له زه‌نجانه‌وه هاتوون، سه‌رتیپ فه‌ڕوخ خان [برای عه‌زیز خان (؟) – ئه‌نوه‌ر] که له کرماشانه‌وه هاتبووه زه‌نجان، بابییه‌کان گرتوویانه و ئاگریان تێ به‌رداوه... بارودۆخی ناله‌بار وای کردوه که شا، دوو هه‌نگی نوێ له‌ژێر فه‌رمانی کوڕی عه‌زیزخاندا بنێرێته زه‌نجان..."

---

١. مرتضی مدرسی چهاردهی، "شیخگیری، بابیگری از نظر فلسفه، تاریخ و اجتماع"، کتابفروشی فروغی، تهران ١٣٤٥[١٩٦٦]، فارسی

٢. ایوانوف، م.س. "شورش بابیان در ایران سالهای ١٨٤٨-١٨٥٢، مسکو، لینینگراد، نشریه و فه‌رهنگستان علوم، ا. ج. س. ش. جلد ٣٠